

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ТРЕНІНГІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

PSYCHO-PEDAGOGICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF TRAINING USE IN PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SOCIAL WORKERS

У статті обґрунтовано роль тренінгів для підвищення ефективності професійної підготовки майбутніх соціальних працівників. Доведено вагому роль тренінгів під час удосконалення комунікативної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери. Участь студентів у тренінгах позитивно впливає на зняття емоційного напруження, розвиток таких особистісно-професійних якостей, як рефлексія, толерантність, асертивність та соціальна відповідальність. Проаналізовано психолого-педагогічні аспекти організації тренінгів, що передбачають поєднання традиційного та інноваційних підходів до організації освітнього процесу. З'ясовано, що суттєве підвищення результативності освітнього процесу можна отримати в тому випадку, коли будуть активно використані ігрове моделювання та імітаційні методи навчання.

У методичній площині окреслено основні цілі, які ставлять перед собою викладачі кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки під час організації соціально-психологічних тренінгів. Тренінг доцільно організувати на принципах активності, творчої позиції та партнерського спілкування. Висвітлено найбільш перспективні методи, які володіють вагомим потенціалом у професійній підготовці майбутніх соціальних працівників на основі використання тренінгової технології. З методичної точки зору доведено доцільність використовувати під час тренінгу різноманітні пізнавальні ігри та комунікативні ситуації. Увагу зосереджено на характеристиках ділових ігор, дискусій, евристичної бесіди, аналізі професійних ситуацій, розігруванні ролей, які доцільно застосовувати викладачам під час організації та проведення тренінгів з майбутніми соціальними працівниками в ході їхньої професійної підготовки в закладах вищої освіти.

Ключові слова: тренінг, майбутні соціальні працівники, професійна підготовка, особистісні якості, цілі, методи, форми.

The article substantiates the role of trainings for improving the effectiveness of future social workers' professional training. The role of trainings in the improving of the communicative competence of future social experts has been proved. Participation of students in the training has a positive effect on the removal of emotional tension, the development of personal and professional qualities such as reflection, tolerance, assertiveness and social responsibility. Psychological and pedagogical aspects of the organization of trainings are analyzed, which involve a combination of traditional and innovative approaches to the organization of the educational process. It is found that a significant increase in the effectiveness of the educational process can be obtained when game modeling and simulation training will be actively used.

The main goals are outlined in the methodical plane, which teachers of the department of social work and social pedagogy set during the organization of social-psychological trainings. The training was organized on the principles of activity, creativity and partnership. The most promising methods that have significant potential in professional training of future social workers based on the use of training technology are highlighted. From a methodological point of view, it is proved to use a variety of educational games and communication situations during training. The focus is on the characteristics of business games, discussions, heuristic conversations, analysis of professional situations, role-playing that are appropriate for teachers to organize and conduct training for future social workers in their professional training in higher education institutions.

Key words: training, future social workers, professional training, personal qualities, goals, methods, forms.

УДК 378:364.78]:37.091.33
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/24-2.31>

Човган О.О.,

канд. психол. наук,
доцент кафедри соціальної роботи
і соціальної педагогіки
Хмельницького національного
університету

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Нині спостерігається суттєве ускладнення комунікацій, зростає навантаження на людські ресурси, що зазвичай супроводжується розвитком засобів підготовки студентів до комунікативної взаємодії ще під час навчання у закладах вищої освіти (далі – ЗВО). Для майбутнього соціального працівника комунікативна компетентність є доволі вагомим аспектом, що визначає рівень його професіоналізму. Виходячи з таких реалій, українська вища освіта має активно працювати над модернізацією освітнього процесу, причому ЗВО мають бути націлені на формування майбутнього професіонала, який ще під час навчання навчиться компетентно надавати соціальні послуги своїм майбутнім клієн-

там. Так, в умовах соціальних реформ, які відбуваються в українському суспільстві, багато українських громадян із соціально незахищених верств населення (безробітні, пенсіонери, діти-сироти, вимушені переселенці, військові, які були задіяні у військових діях на Сході, особи, що потрапили в складні життєві ситуації) потребують соціальної допомоги і захисту. Саме на фахівців соціальної сфери покладено чималий спектр посадових обов'язків, які стосуються реалізації соціальної політики та реалізації всього спектру соціальних послуг, а тому виникає нагальна потреба в якісній та продуктивній професійній підготовці.

Як свідчать факти, традиційна пояснювально-ілюстративна система організації освітнього про-

цесу не забезпечує якісної професійної підготовки майбутнім фахівцям соціальної сфери. Нині незаперечним є той факт, що одним із найефективніших засобів, що впливає на рівень комунікативної компетентності, є тренінг, який дозволить перенести центр уваги комунікативного навчання в освітнє середовище. Тренінг перетворюється в широко поширену практику, а викладач має опанувати роль тренера.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Слід відзначити, що за останні роки з'явився доволі великий об'єм інформації щодо розробки теорії, методології та практики організації й проведення тренінгів для студентської аудиторії. Зокрема, проблеми розвитку комунікативних умінь студентів на основі тренінгів були в центрі уваги Н. Волкової, В. Киричок, А. Панфілова, В. Тюріної В. Федорчук та ін. Напрацювання науковців вносять вагомий внесок у процес формування комунікативної компетентності майбутніх студентів, проте неповною мірою відображають усю специфіку майбутнього фаху та сучасні вимоги до фахівців соціальної сфери.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Чимало науковців (І. Вачков, Ю. Ємельянов, Н. Морєва, А. Панфілова, О. Пасічник, Л. Петровська, О. Сидоренко, В. Федорчук, Н. Хрящева та ін.) присвятили свої дослідження вивченню теорії та практики організації й проведення тренінгів. Проте ще й нині до кінця не з'ясовано місце тренінгової технології в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до налагодження професійної комунікативної діяльності. Поза увагою дослідників залишилися методологічні аспекти розроблення й застосування тренінгів під час формування комунікативних умінь майбутніх соціальних працівників. Не до кінця розкриті ігровий потенціал та практична спрямованість тренінгів, не акцентовано достатню увагу на потенціалі тренінгів у контексті розвитку вмінь і навичок міжособистісної взаємодії та налагодження партнерського професійного спілкування.

Тренінг на наших очах перетворюється в освітню технологію та активно використовується в освітньому процесі, однак кількісне зростання далеко не завжди супроводжується досягненнями якісного характеру. Спостерігається розрив між практикою використання тренінгу і його методологічним наповненням. І справа не тільки в тому, що теорія не встигає услід за практикою, сама практика тренінгу доволі часто розробляється на основі застарілих концепцій, а тому стає малоефективною. Причина певного розриву між теорією і практикою, на нашу думку, полягає не у відсталості практиків, а в тому, що від наукових розробок до їх використання немає прямого шляху. У нашому розумінні, перш ніж теоретичні напрацювання можуть бути продуктивно використані в

освітньому процесі, вони повинні бути технологізовані, тобто перетворені в низку чітко систематизованих процедур із вбудованими в них засобами контролю ефективності. А це вимагає спеціально організованої роботи, що включає в себе проведення особливим чином спланованих методологічних досліджень. Наголосимо на тому, що під час осмислення практики тренінгу виник своєрідний парадокс: у той час як культивується «навчання, яке базується на досвіді» з активним експериментуванням і рефлексією, сама практика тренінгу осмислюється переважно емпірично, тобто лише з позиції відстороненого спостерігача.

З огляду на ці аспекти мета статті – проаналізувати психолого-педагогічні та методичні аспекти використання тренінгів у професійній підготовці майбутніх соціальних працівників.

Виклад основного матеріалу. У педагогічному словнику [4] наукова дефініція «тренінг» розглядається як форма інтерактивного навчання, метою якого є розвиток міжособистісної та професійної поведінки. Тобто тренінг розглядається як ефективний засіб впливу на розвиток знань, умінь, навичок, а також формування соціальних установок і досвіду в галузі міжособистісного спілкування, крім того, тренінг доцільно розглядати як чинник розвитку компетентності у спілкуванні.

Нині у психолого-педагогічних дослідженнях відзначено, що наукову дефініцію «тренінг» доцільно використовувати не лише для трактування методів навчання, але й для характеристики способів розвитку здібностей особистості до оволодіння конкретним видом професійної діяльності. Так, за основу в нашому дослідженні прийнято визначення, яке представила Н. Волкова в навчально-методичному посібнику «Інтерактивні технології навчання у вищій школі» [1]. Авторка вважає, що тренінг доцільно розглядати як «запланований процес модифікації (зміни) відносин, знання чи поведінкових навичок того, хто навчається, через набуття навчального досвіду з тим, щоб досягти ефективного виконання в одному виді діяльності або в певній галузі» [1, с. 124].

Науковці аргументовано довели, що активне використання тренінгів в освітньому процесі матиме позитивний вплив на вдосконалення комунікативної компетентності. Зокрема, як зазначає О. Пасічник, «активізуючий ефект тренінгу зумовлений створенням особливої навчально-експериментальної ситуації, яка забезпечує розуміння учасниками тренінгової групи того, які індивідуальні та групові психологічні події розгортаються в процесі міжособистісного спілкування, створенням інтенсивного зворотного зв'язку і формування практичних умінь, які необхідні в повсякденній роботі» [5, с. 153].

Поділяємо позицію С. Калаур, що «тренінгова технологія спрямована на розвиток соціальних установок, поглиблення теоретичних знань, формування умінь, досвіду в галузі міжособистісного

спілкування» [2, с. 88]. Зокрема, авторка [2; 3] наголошує на тому, що тренінги націлені на формування й розвиток у майбутніх фахівців умінь, навичок ефективного спілкування, а також сприяють самопізнанню, впливають на формування навичок активного слухання, вдосконалюють навички аргументування власної точки зору, допомагають послабити нервово-емоційне напруження, розвивають такі якості, як соціальна сенситивність, рефлексія, толерантність та асертивність.

Вважаємо, що у психолого-педагогічному контексті тренінгові технології користуються великою популярністю завдяки тому, що поєднують традиційне та нетрадиційне навчання, ігрове моделювання та імітаційні методи навчання. Тренінги, як доводить Н. Волкова [1, с. 125–126], зосереджені, головним чином, на виконання мотиваційної, навчальної, розвивальної, комунікативної та релаксаційної функцій. У своєму підручнику авторка представляє такий перелік видів тренінгів: тренінг комунікації, тренінг презентації, соціально-психологічний тренінг, тренінг особистісного зростання, тренінг сенситивності, методичний тренінг, імітаційний тренінг, тренінг «робота з індивідом», груповий тренінг, аутотренінг, практично-професійний тренінг [1, с. 128–130].

У методологічному контексті тренінг представляє собою активну групову форму навчання, засновану на спільному отриманні комунікативного досвіду. Ефекти тренінгу різноманітні й не зводяться тільки до приросту теоретичних знань і практичних умінь. Крім прямих (цільових) ефектів, виникає ряд супутніх, що мають іноді не менш важливе значення, ніж цілові. Так, деякі ефекти тренінгу обумовлені або задаються змістом і завданнями, а їхня вираженість та спрямованість залежать від позиціонування лідерського ядра групи і ступеня групової гетерогенності. Величина вираженості і характер ефектів тренінгу багато в чому визначаються ступенем і характером активності учасників тренінгу. Саме активність учасників визначає успішність тренінгу в цілому і його окремих сторін і складників. У практичному контексті тренінг має організовуватися на принципах активності, творчої позиції та партнерського спілкування. Основу його проведення мають складати пізнавальні ігри та комунікативні ситуації, ділові ігри, дискусії, евристичні бесіди, аналіз професійних ситуацій, розігрування ролей.

Беручи до уваги поради Л. Артемова, Н. Волкової, С. Кашлева, В. Євдокимова, М. Мельничук, А. Панфілова, О. Пометун, Л. Романовської та ін., а також наш власний педагогічний досвід, у професійну підготовку майбутніх соціальних працівників у Хмельницькому національному університеті активно впроваджуються соціально-психологічні тренінги, які насамперед спрямовані на формування комунікативної компетентності. Організову-

ючи тренінги діяльності майбутніх соціальних працівників, ми переслідували такі цілі, як:

- підвищення мотивацій майбутньої професійної діяльності;
- формування адекватної самооцінки;
- вдосконалення відповідальності студентів;
- цілеспрямоване руйнування неадекватних стереотипів, що можуть виникнути у професійній діяльності;
- налагодження ефективної міжособистісної взаємодії в групі.

Організуючи тренінги, ми активно працювали над тим, щоб студенти усвідомили вагомість власної мотивації для ефективної реалізації професійної діяльності. Зокрема, тренінгові вправи дозволяли студентам проаналізувати та переглянути власну мотивацію майбутньої діяльності й зробити найбільш оптимальний вибір необхідних особистісно-професійних установок. Як показав наш власний досвід, під час тренінгу у студентів проходила переоцінка ціннісних орієнтацій, змінювалося відношення осіб, які потрапили в складні життєві ситуації. Майбутні фахівці отримали реальну змогу щиро відповісти на такі запитання: «Чому я обрав фах соціального працівника? Які професійні цінності я прагну відстоювати в особистому житті та в професійній кар'єрі?». Задля поглиблення професійної спрямованості професійної підготовки майбутніх соціальних працівників під час тренінгів студентам пропонувалося вивчати мовні прийоми, які акумулюють професійні установки, та проводити аналіз конкретних психологічних бар'єрів, які негативно позначаються на їхній майбутній професійній комунікативній взаємодії.

Під час тренінгів ми також цілеспрямовано працювали над формуванням у майбутніх соціальних працівників адекватної самооцінки, розвитком у них самоповаги. Як показало опитування студентів, вони змогли дещо відкоригувати власну «Я-концепцію», що сприяло на користь прогресивних змін у процес формування особистості майбутнього соціального працівника, у формування інноваційного стилю мислення. Вагомим фактом вважаємо те, що участь студентів у тренінгах мала позитивний вплив на розвиток таких особистісних якостей, як толерантність та емпатія.

У ході організації тренінгів ми цілеспрямовано вдосконалювали таку особистісну якість майбутніх соціальних працівників, як відповідальність за власну діяльність. У цьому контексті ми виходили з тих міркувань, що вагомість відповідальності підсилюється тим, що кожен студент мав змогу змінити свою позицію та власну думку без стороннього тиску лише тоді, коли був до цього готовий. Вважаємо, що така практична діяльність у контексті вдосконалення відповідальності допоможе студентам у майбутньому відповідально ставитися до виконання професійних обов'язків,

а також дозволить усвідомити різницю між ідеальним та реальним уявленням про себе як про фахівця соціальної сфери.

Беручи участь у тренінгах, студенти мали змогу спостерігати, як проходить руйнування рольових стереотипів та поведінкових стандартів. Зокрема, ми цілеспрямовано працювали над руйнуванням таких стереотипів, як «логічна помилка», «помилка соціального стереотипу», «помилка центральної тенденції», «помилка привабливості і взаємної симпатії», «помилка близькості». Студенти під час участі в спеціально розроблених професійно орієнтованих ситуаціях відчули на собі всі означені стереотипи, могли пояснити їхній негативний вплив, а тому робили акцент на спілкуванні без негативних стереотипів і поведінкових стандартів. Вагому роль під час роботи над усуненням негативних стереотипів ми відводили можливості вільного висловлення своїх думок та почуттів, що дозволило кожному студенту не лише побачити недоліки своїх однокласників, а й власні недоліки та прорахунки, вільно обговорити їх і, таким чином, удосконалити комунікативну діяльність.

Організуючи зі студентами спеціальності 231 «Соціальна робота» соціально-психологічні тренінги, ми приділяли увагу налагодженню ефективної міжособистісної взаємодії в групі. Така діяльність сприяла формуванню у студентів усвідомлення того, що кожен може у повній мірі реалізувати себе лише в контакті з іншими членами групи. Беручи до уваги той факт, що професійна діяльність майбутніх соціальних працівників буде безпосередньо пов'язаною з роботою в колективі, налагодження співробітництва, як зі своїми колегами, так і з клієнтами, виступає вагомим аспектом професіоналізму. У практичній площині ми працювали над формуванням у студентів міжособистісної відкритості, яка є головною умовою проведення тренінгів в освітньому процесі.

Під час проведення соціально-психологічних тренінгів зі студентами спеціальності 231 «Соціальна робота» активно використовуються такі методи активного навчання, як: дискусія, мозковий штурм, рольові ігри, розігрування професійних ситуацій, комунікативні й аналітичні вправи, імітаційні та ділові ігри, відеодемонстрації, відеолекції. Серед методичних прийомів тренінгу перевагу слід надавати активним методам навчання, які зорієнтовані на широке використання ефекту групової взаємодії, вироблення оптимальних шляхів виходу зі складних комунікативних ситуацій, розвиток соціальної сензитивності, навичок рефлексії.

Отже, у найбільш загальному контексті участь студентів у тренінгах дозволяє сформуванню у них відповідальність, соціальну активність, готовність підтримати, прийти на допомогу, уміння організувати спільну діяльність, надає можливість молодим людям вчитися та реалізовувати себе через

надання допомоги як окремій людині, так і суспільству в цілому, брати участь на добровільних засадах у соціальних програмах щодо попередження негативних явищ у соціальному середовищі та надавати допомогу іншим в їхньому розвитку, соціальному становленні й інтеграції в суспільство.

Висновки. З огляду на наведені факти ми вважаємо, що викладацькому складу необхідно системно працювати над впровадженням педагогічних інновацій в освітній процес професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери. Наголосимо на тому, що процеси загострення соціальної ситуації в Україні вимагають обґрунтування та розроблення механізмів якісного надання соціальних послуг, а це, відповідно, базується на доцільності розроблення нових підходів до професійної підготовки кваліфікованих кадрів для соціальної сфери.

Наголосимо, що якісна реалізація майбутніми соціальними працівниками соціальної діяльності має базуватися на інноваційних технологіях їхньої професійної підготовки відповідно до вітчизняних та світових стандартів, тенденцій інтеграції у світовий освітній простір, а також вона повинна носити випереджувальний характер. Отже, на нашу думку, участь студентів у тренінгах суттєво підвищує відповідальність, громадську активність, сприяє налагодженню емпатії й толерантності, підвищує рівень комунікабельності. З огляду на ці факти вважаємо, що професійна підготовка майбутніх соціальних працівників у ЗВО потребує реального наповнення сучасними педагогічними інноваціями безпосередньо в площині впровадження тренінгів в освітній процес.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Волкова Н.П. Інтерактивні технології навчання у вищій школі : навч-метод. посібник. Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2018. 360 с.
2. Калаур С.М. Використання тренінгових технологій під час формування готовності майбутніх фахівців соціальної сфери до розв'язання конфліктів у професійній діяльності. *Професійна освіта: методологія, теорія та технології* : зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький : ФОРМ Дембровська Я.М., 2017. Вип. 5/1. С. 86–98.
3. Калаур С.М. Використання проблемних ситуацій та завдань під час формування у майбутніх фахівців соціальної сфери готовності до розв'язування професійних конфліктів. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти* : зб. наук. праць : наук. записки РДГУ. Рівне : РДГУ, 2017. Вип. 17 (60). С. 171–175.
4. Коджаспирова Г.М. Коджаспиров А.Ю. Словарь по педагогике. Москва : ИКЦ «МарТ», 2005. 659 с.
5. Пасічник О.О. Навчальний тренінг як засіб формування комунікативних умінь майбутніх соціальних педагогів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2009. № 16–17. С. 152–155.